

SZATMARI HASSZIDIZMUS

Szatmár földrajzilag is egyfajta választóvonal két magyar zsidó terület között. Átmenet a magyarországi "light" hasszidizmus (amivel a magyar zsidók igazából nem is tudtak azonosulni, csak néhány rabbi iránti tisztelet és elkötelezettség miatt vették át, időlegesen) és a Szigettől kezdve északra és keletre terjedő kemény, "ortodox" hasszidizmus között. Ez a kemény hasszidizmus bizony a "light"-ok szemében misztikus, babonás, "bigott" volt, ami magában véve ha nem is visszataszító, de mindenképpen idegen.

Szatmár polgárosodott, emancipált, gazdag zsidók városa volt, Sziget pedig földműves, gyakran tutajos, állattenyésztő, szegény zsidóké. Sziget lakossága a galíciai, orosz, ukrán területekről az üldöztetés és szegénység elől menekült zsidók városa. Ott ragadtak, befogadták őket. Otthont találtak a városban, mert azonos volt a nyelv, a szokások, a küllem és a lelkesültség. Szatmár -ahogy Budapest is- elzárkózott a kaftános és általuk némi eufemizmussal "kétes tisztaságú"-nak mondott, de a maga nyers realitásában büdös zsidónak tartott, hozzájuk képest idegen szokásokhoz kötött "galíciaiak" elől, akiket nem fogadtak be. Sőt -mint Budapesten- a hatóságoknál interвениáltak, hogy ne adjanak letelepedést és távolítsák a már itt levőket, mert az "rájuk nézve" dehonesztáló.

Az igazi ellentétet a két város között a Teitelbaum rabbi dinasztia harca adta, az a rabbi-család, aki 1840 óta uralta Máramarost, ugyanakkor bőven ellátta "utánpótlással" a környező megyék megüresedett rabbiszékeit. A nagy ellentétet 1929-ben kezdődött és valóságos "machlejkévé", zsidó háborúvá erősödött. 1929-ben ugyanis meghalt az ötödik generációt képviselő szigeti rabbi: rav. Chajim Zwi Teitelbaum. Váratlanul és hirtelen, ami felkészületlenül érte Szigetet, ugyanis az elhunyt rabbi fiatal volt és a leendő trónörökös gyerek. Szokás volt, hogy a rabbit elsőszülött fia követte trónján, aki jelen esetben 12 életévét még be nem töltött gyerek, Jehuda Jekutiel Teitelbaum. A város a feje tetejére állt: ki lesz és ki legyen az új rabbi? Márpedig rabbi nélkül nem maradhat sokáig egy ilyen nagy és fontos Stetl.

Az elhunyt rabbi édesanyja élt, Ő volt Chanania Jom Tov a IV. generációs szigeti rabbi, a híres ermhályfalvi kongresszus apologetikus hősének, a zsidó hagyományok őrzőjének felesége. Amint Chanania Jom Tovnak óriási tekintélye volt, ebből bőven jutott a feleségének is. A tisztelt és megbecsült, a város nem szűkmarkú ellátásán élő rebecen úgy érezte, nagy fájdalom mellett, hogy eljött az idő, hogy lépjen szeretett fia érdekében. Aki nem más, mint Joel Teitelbaum. Ugyanis a rebecen liblingje annak idejében, amikor még élt Chanania Jom Tov nem a most elhunyt Chajim Zwi volt (az elsőszülött), hanem a legkisebb fiú, Joel, a későbbi Jajlis. Itt volt a megfelelő idő és alkalom, hogy nem lévén felnőtt és annak a célnak és elvárásoknak megfelelő utód, az elhunyt rabbit ne a kiskorú trónörökös kövesse, hanem a mindenki által elismert és tisztelt, bár nem szeretett testvér.

A rebecen minden követ megmozdított, nem sajnálva pénzt, áldást és átkot, hogy a trónra juttassa Jajlist. Azzal érvelt, hogy amikor 1880-ban meghalt a III. generációs Jehuda Jekutiel, akkor sem az elsőszülött követte a trónon. Mose Joszef helyett a másodsülött Chanania Jom Tov lett a város rabbija. Csak azt felejtette el, vagy hallgatta el szándékosan, hogy Mose Joszefet azért nem választotta, vagy ajánlotta apja rabbinak, mert zárkózott volt, csak a Kabbalának élt, a tanulásnak, nem ereszkedett le sohasem a város egyszerű zsidója szintjére. Így légiessé vált a szigetiek számára, akik a kemény, de közöttük egy hangon beszélő, közlékeny és velük élő rabbit kedvelték. Nos, nem pont ilyen volt Jajlis, akit az elhunyt rabbi örökösöként akart látni a rebecen. Nagy tudású és zárkózott. Alig járt ki a városba, és ha igen, senkinek sem köszönt, a fal mellett surrant, némán, árnyékként. Sosem állt szóba az utca emberével. Az ő világa a szférák világa volt. Az imák "varázsán" túl a rejtett kommunikációt kereste és vélte megtalálni Istennel. Úgy, mint dédapja, a II. generációs szigeti Teitelbaum: Niszel Lucern. Azt hitte és vallotta, hogy befolyásolni tudja a világ menetét és hogy ezt megtehesse csak megfelelő idő és hely kell hozzá.

Így Sziget más megoldást talált, elutasította Jajlis Teitelbaumot. Úgy döntöttek, hogy amíg Jehuda Jekutiel nagykorú lesz, egy bész din vezesse a várost.

A döntés nagyon megalázó volt a rebecenre és Jajlisra nézve. Azonnal elhagyta a várost, elfogadta Nagykároly rabbiszékét édesanyjával, úgyhogy soha többé nem tették be lábukat, még Juhzeitre sem mentek Szigetre.

Joel Teitelbaum óriási kapacitású rabbi volt, hamar "kinötte" Nagykárolyt és amikor Szatmáron meghalt Grünwald rabbi, elfogadta büszkén a rabbiszéket, ami már konkurált Szigettel. Mint tudjuk, a világ ismerte meg általa a Szatmár nevet, mert ő volt a szatmári rabbi. Immár Szatmár egyet jelentett Joel Teitelbaummal, aki nem kellett Szigetnek. Így

Sziget sem kellett Szatmárnak. A sértődöttség, a felcserélt szemlélet a két várost elválasztó hegyet áthatolhatatlan fallá növelte. A szigetiek nem jártak Szatmárra és fordítva. Nem engedte őket büszkeségük és elkötelezettségük.

És mégis volt a két városnak egy utolsó, igaz bizonyíthatatlan, de közzájon forgó köteléke. Olyan kötelék, ami miután megszűnt, minden megszűnt zsidó vonatkozásban Szatmáron és Szigeten is. Ugyanis azután nem létezett többé zsidó Sziget és Szatmár sem. A kapocs, ami még titokban összekötötte e két büszke, de büszkeségükben egymástól elzárkózó várost, Joel Teitelbaum óriási terhe és fájdalma volt. Nem más, mint a történelemben annyi "szerencsétlen" uralkodó terhe és fájdalma, hogy nem volt fia és trónörökös. Joelnek két lánya volt. Sértett büszkesége nem gátolta meg abban, hogy férjhez adja őket a szigeti Teitelbaum örökshöz feleségül. A történelmi hitelesség kedvéért: mindkét Teitelbaum lány meghalt első gyermekük szülése közben, tehát még azt sem remélhette, hogy majd a lánya első szülött fiát nevezze ki utódjául.

Joel Teitelbaum "normális" emberi mértékkel nézve gyűlölhette volna a szigeti rabbit, aki unokaöccse volt, egyben lánya férje. Szeretett lánya halálában valószínűleg a kabbalista Joel valami égi üzenetet vélhetett kiolvasni. Nemhogy nem gyűlölte, de az általa ért sérelem és megaláztatás mellett szerette, sőt fiaként szerette és azt a titkot őrizgette, hogy ő lesz majd az utóda és örökös. Csak megfelelő idő és hely kell mindenhez. A történet tragikumája, hogy aki a Zohár és Kabbala legnagyobb tekintélye volt és akinek minden döntését a titkos tan ragyogta be és tett sikeressé, titkolt reményét, mármint, hogy unokaöccse, a szigeti főrabbi legyen az örökös és majdan a szatmári rabbi, abban látta megvalósulni, ami egybe esett a mindent eltörölő, felégető és megsemmisítő Hollokauszttal. Abban kereste önmagát túlélő lehetőséget, ami Szatmár és Sziget végét jelentette. Azt mondták Szigeten, hogy a Kabbala és Zohár elmélyültségében pontosan tudta mi vár a zsidókra, tudott Auschwitzról és a gázkamrákról is. Aki Kabbalát tud, mindent tud! Válaszút előtt állt, vagy meghal Szatmárral Auschwitzban, vagy elmenekül és egymaga viszi magával Szatmárt. Azt beszélték Szigeten, hogy magához hívatta a fiatal Jehuda Jekutielt -aki nem restellte a sértődött nagybátyját felkeresni- és felajánlotta, hogy vele mehet, menekülhet Amerikába. Persze Auschwitzról és a gázkamrákról nem beszélt. Azzal érvelhetett, hogy mindannyian "a Jóteremtő kezében vagyunk. Nem tudhatjuk a Jóteremtő szándékát. Életünkben mindig a magasabb szempontok a mérvadóak." A Kasztner vonattal való menekülést ajánlotta fel, vele a szabad világot és annak lehetőségét, hogy egy új helyen, jobb időkben, magasabb szempontoktól vezérelve egy új Szatmárt és új Szigetet teremthetnek ketten és a birodalomnak majd ő, Jehuda Jekutielt lesz a rabbija, szellemi vezetője. Joel Teitelbaum a menekülés minden költségét magára vállalta (állítólag az ember súlyának megfelelő arany súlyértékét kérték). A feltétel, hogy senki sem tudhat a dologról, csak egyedül jöhet, felesége és 12 gyermeke legyen a Jóteremtőre bízva. Közös imájuk biztosan lehetővé teszi a közeljövőben való újra találkozást. Jehuda Jekutielt, a szigeti rabbi nem habozott. Családjával és közösségével maradt és ment a biztos halálba. Csak egy botot és egy kendőbe csavart kis csomagot vitt magával. Kihúzza magát és magasabbnak látszott körülövezett kaftánjában. Ment a sor előtt, mint Dávid király, büszkén és bátran. A rabbi bottal a kezében, kis batyuval körülölelt derekával a peszachi misztériumot juttatja eszembe. Biztos volt benne, hogy lesz Peszach, lesz elkerülés? Vagy jóbi rezignáltsággal meghajolt a Jóteremtő akarata előtt, azzal a végtelen bizalommal, amivel élet? Hogy mennyi a történet tényleges alapja, lehetetlen megállapítani. Kétségtelen, hogy Joel Teitelbaum megmenekült. Fiú és örökös nélkül halt meg 1990-ben. Ki merne ítéletet mondani, mérlegelni hogy ki cselekedett helyesen? Jekutielt, aki meghalt Szigettel, hisz élni sem tudott nélküle? Vagy Jajlis, aki túlélte elpusztított közösségét, életével lehetőséget teremtve, hogy felépüljön egy új szellemi Szatmár Amerikában? Egyáltalán mennyi közös lehet a valódi hamuvá lett Szatmár már az eszméivel? Be kellett záródnia egy ajtónak, hogy kinyíljon egy másik? Ára egyik a másiknak? Mennyire mondható folyamatosságnak, ha spirituális értéket tulajdonítunk mindkettőnek? Csak kérdések vannak, a válasz a Világ Teremtőjénél van!

Szatmár zsidó története nem régi. De a rövid múltat, a gazdag spiritualitás teszi teljessé. A Szamos folyó partján fekvő városban 1848-ban engedték meg a zsidók letelepedését. Ritkán és kivételesen kaptak zsidók ideiglenes tartózkodási engedélyt, de letelepedést nem. Mint minden tilalom feloldása a lehetőséget lázas akarattá szublimálta. Mágnesként vonzotta a zsidókat a hely, mely fekvésében, éghajlatában jó. Rövidesen, néhány évtized alatt a történelmi Magyarország legnagyobb számú zsidó közössége alakult a városban. Szigorú, ortodox közösség.

Haszidizmus csak nehezen és később nyert teret a városban. Igazából már a kezdetekben

Szatmár, a polgárosodott, emancipált "magyar" zsidók városa lett. S mint emancipált, úgy az asszimilációra kacsintgatók városa is egyben. Nem szerette a külsőségeket: kaftán, srájmli, pajesz idegen volt számára. Elzárkózni viszont nem tudott az egyre terjedő hasszid zsidók elől. Ezek 1898-ban megalakították a Status Quo Ante közösséget. Külön zsinagógával és rabbival. Három nagy zsinagóga mellett öt nagyobb és húsz kisebb imaterem működött. Közösségek a közösségben. Ahol jelentős irodalmi héber és magyar nyelvű irodalmi élet volt. Nyomtatványokban csak Szigettel vetekedhetett. 1944-ig Erdélyben összesen 580 héber nyomtatvány több mint fele Szatmáron és Szigeten jelent meg. A város szülötte, Szép Ernő és Kaczér Illés írók.

Mint minden zsidó településen, a város légrétegét, vallási elmélyültségét, zsidó arculatát a tanító határozta és adta meg. A tanító, akit elfogadtak és ragaszkodtak hozzá. Nos, Szatmár híres rabbikban is bővelkedett.

A rabbik sorát Mandelbaum Farkas (Benjamin Zeef Mandelbaum) nyitja, aki 1848-1887-ig volt a város rabbija.

Grünwald Judat 1898-ban választották meg rabbinak érdeme és híre a jesiva, ami több ezer tanítványt oktatót hosszú éveken át. Nevezetes biblikus és talmudikus műveket írt (Sevet Mijehuda, Saálosz u-Tesuosz, Chaszde Ovosz). 1920-ban halt meg. Rabbiszékét Grünwald Eliezer Dávid kapta meg, Felsővisóról jött Szatmárra. Jesivája még elődjénél is híresebb volt, egy időben mintegy 400 hallgatóval. 1928-ban halt meg Reszpunzumait és chalaikus döntéseit halála után jelentették meg Karen Lő Dávid címen.

Az a rabbi, aki a város nevét világhíressé tette, az a szigeti születésű Jajlis Teitelbaub. Jehuda Jekutiel unokája, Chanania Jom Tov Lipa második fia. Benne egyesült az egész Teitelbaum dinasztia minden erénye. Az első rabbi őstől, az újhelyi cadiktól, Mose Teitelbaumtól örökölte rugalmasságát és előrelátását. A másodiktól, Niszsel Lucerntől rajongó, misztikus voltát, vonzalmát a titkok keresése felé. Nagyapjától, Juda Jekutieltől (Zalman Léjb) diplomáciai hajlamát, megnyerő modorát. Apjától, Chanania Jom Tovtól hatalomvágyát, harciasságát. A Kasztner vonattal megmenekült a Holokauszt elől.

Amerikában teremtette meg a Herédi Szatmár közösséget, melyet a szigorú vallásosság, megtántoríthatatlan hagyományőrzés jellemez.

Jajlisnak nem volt fiú utóda. Amiért az utolsó szigeti Teitelbaum visszautasította, egy másik Teitelbaumot, a szintén szatmári Dész Din elnököt Teitelbaum B. Majert vitte magával, akinek a neve azonos volt Jajlis apjával (Chanania Jom Tov Lipa). Útjaik elváltak és Teitelbaum B. Mayer Israelben alapított egy második szatmári közösséget 1962-ben Kiriat Onoban. A zsinagógáját az első Teitelbaumról nevezte el, Jiszmach Mose néven.

Szatmáron a Teitelbaumok nem képeztek tulajdonképpen Hasszid udvart. Pro forme hasszidok voltak, de facto szigorú ultraortodoxok. Az igazi szatmári hasszidizmus a Wizsnitzi udvar és rabbidinasztia leszármazottja adta a városnak, Chajib Halberstam.

Szatmár "zsidó negyedét" a két zsinagóga uralja. Igazából csak a két templom és a hitközség új épülete maradt meg. Minden a környéken, a mikvék, a mézárszékek, a jesiva eltűnt. A nagy Ortodox Zsinagóga 1890-ben épült, a kicsi 1907-ben.